

Fågelskådartorn på Vårbergstoppen. Härifrån kan besökaren inte bara skåda fåglar utan också blicka ut över Stockholm med omnejd. Arkitekt: Andrén Fogelström

Rastplats i det norska turistvägsprojektet. Gångvägar av cortenstål leder högt över marken mellan träden fram till ett spektakulärt vattenfall.

Lärande landskap

Landskapet erbjuder oss miljöer som berikas i biologisk mångfald och plats för rekreation i olika former. Det är viktiga uppgifter och i sig själva goda nog. Men därtill är landskapet en arena som kan förmedla ett budskap – det kan hjälpa oss att förstå och lära om något.

Rolf Johansson är professor emeritus i Landskapsarkitektur vid SLU i Ultuna. I den här essän tar han upp det lärande landskapet, eller det didaktiska temat i gestaltningen av landskap. Landskapet som låter oss uppleva och förstå förändringar över tid.

Förändringar över tid – processer – kan vara naturliga eller kulturella. Naturliga förändringar drivs utan intention och vilja av naturens egna lagar. Kultur skapas genom mänskliga handlingar, oftast avsiktliga men ibland med oavsiktliga konsekvenser. I den samtida kulturen finns dess historia inbakad som lämningar, berättelser och minnen. Vissa historiska händelser bör vi inte glömma, andra vill vi komma ihåg.

Inom landskapsarkitekturs område går det oftast inte att dra en bestämd skiljelinje mellan natur och kultur.

LÄRA AV NATUREN

Landskap kan gestaltas för att upplysa oss om natur och historia.

Naturens eget liv kan vara utgångspunkten för att gestalta landskap som förmedlar upplevelsen av naturens föränderliga färg, form, ljud och doft i den lilla eller stora skalan. Landskapet är också rummet där de flesta djuren ägnar sig åt sina nedärvda och reflexmässiga bestyr.

Vårbergstoppen, 90 meter hög, som skapats av 1960-talets rivningsmassor från Stockholms tunnelbanabygge och innerstadskvarter, har nyligen utvecklats till en park för lek och fågelskådning. Fågellivet är rikt eftersom fåglar navigerar efter höjder i landskapet. Vårbergstoppen

erbjuder torn och gömsle för att hjälpa oss att upptäcka fåglarnas vanemässiga beteende. En kompassros pekar ut i vilka riktningar fåglarnas flyttstråk sträcker sig.

I det norska turistvägsprojektet har gångvägar och utsiktsplatser anlagts i anslutning till rastplatser för att locka oss att lämna bilen och uppleva anmärkningsvärda, kanske sublimes, naturscenerier. Oftast utan att vi planerat att göra det. På broar och bryggor leds vi ut i en natur som annars skulle vara svåråtkomlig eller bara undgå uppmärksamhet.

PSEUDOHISTORISKA HANDLINGAR

Naturliga processer är normalt cykliska, men de kan också ha en tidsordning som är kronologisk utan att upprepas och då förefalla historiska. Geologiska lager har en avläsbar tidsordning, men de är inte historiska eftersom de inte tillkommit genom mänskliga handlingar. De är, med historiefilosofen Collingwoods begrepp, pseudo-historiska.

Ett exempel där geologisk kronologi är motiv i landskapsarkitekturen är Paolo Bürgis projekt Det geologiska observatoriet i Cardada, Schweiz, som tydliggör det dramatiska mötet mellan de europeiska och afrikanska kontinentalplattorna för många miljoner år sedan. Bürgis har underlättat för oss att se det och förstå det. Ett drama i den riktigt stora skalan.

Johannisbergs våtmarkspark i Västerås. Sedimentdamm som utgör sista steget i reningen av dagvattnet innan det släpps ut i Mälaren, som kan anas borta vid horisonten.
Arkitekt: Topia Landskapsarkitekter.

Hamburg Hafen City. En gångväg tre meter över lågvattenståndet där promenaden ger kontakt med vattnet. Inbland svämmas den över. Cafét längre fram har vattentäta dörrar att stänga till när vattnet stiger och gångvägen tillfälligt stängs.

NATUR OCH TEKNOLOGI

Naturliga cykliska förändringar som dygnsrytm och årstider är givna förutsättningar i gestaltning av utemiljöer, liksom också de mera oregelbundna klimat och väderförändringarna. Klimat förstår vi nu – äntligen! – som en ursprungligen naturlig process som vi i oförstånd, eller medvetet mot bättre vetande, gjort alltmer historisk med allvarliga konsekvenser som följd. Störtregn, översvämningar, storm och brand har blivit något som miljögestaltare måste hantera, också genom att göra oss bättre medvetna om att de förekommer, gärna varför, och vad de innebär.

Natur och kultur kan vara oskiljbara. Dagvattenhantering där natur och teknologi tillsammans formar processen är något som i senare tid ofta presenteras och förklaras genom att gestaltas fullt synligt som flöden och dammar, vilka utgör steg i att samla och rena vattnet. Det kan vara på stadsdelsnivå som i Bo 01-området i Malmö och Hammarby Sjöstad i Stockholm, eller på stadsnivå som i våtmarksparkerna i Enköping och Västerås.

ÖVERSVÄMNINGAR

Trädgårdar och parker kan ha ett uttalat undervisnings-syfte. Kunskapsträdgårdar i anslutning till utbildningsinstitutioner med landskapsarkitektur, trädgårdskonst och biologi på programmet har det syftet. Det har också botaniska trädgårdar och arboreta. Här är det den

akademiska kunskapen om naturen som är den ordnande principen, snarare än förlopp över tid.

Många städer ligger vid floder som svämmas över då och då. Det har inneburit att städer som till exempel Rom, Paris och London drabbats av återkommande översvämningar så länge de varit städer. Under 1800-talet löstes problemet genom att bygga höga murar kring floden, vilket dramatiskt förändrade kontakten med vattnet. Staden och floden separerades i höjddled.

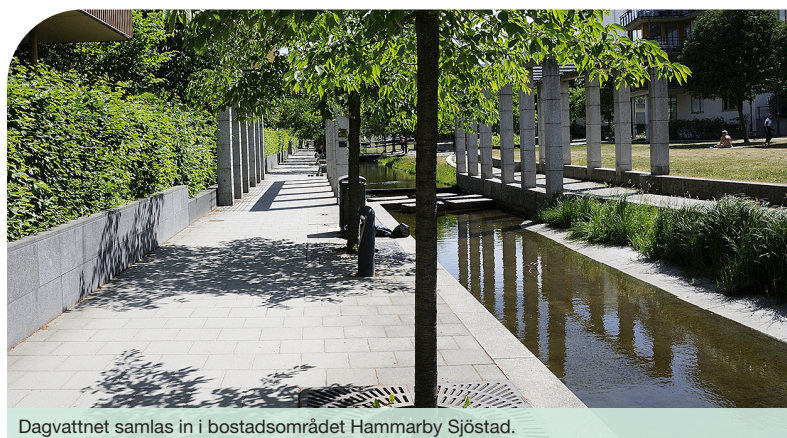
När Hamburgs hamn flyttades längre ut och det gamla hamnområdet utvecklades till Hamburg Hafen City, gestaltades det för att leva med översvämningarna. När det är kraftigt vattenflöde i Elbe och det blåser från havet stiger vattnet i området med upp till sex meter. Torg har utformats för att kunna svämmas över. På en nivå tre meter över lågvatten finns gångstråk som då och då svämmas över. Andra gångvägar har gjorts flytande. De dynamiska vattennivåerna har inte hanterats som ett problem, utan som ett naturens kraftspel som vi kan uppleva och lära något av.

LÄRA AV HISTORIA

Ett sätt att visa historien är att överlagra olika epoker i varandra så att de alla kan tolkas, om än ofta med viss möda. Det kallas palimpsest med ett begrepp hämtat från dokumenthistoria, som står för texter skrivna över varandra på återanvänt pergament. Tidigare texter kan skönjas bakom de nyare.

Roms urbana landskap kan läsas som en palimpsest där stadsbyggnadshistoriska epoker lagts på varandra och där de tidigare lagren lyser igenom som sammanhängande miljöer eller fragment. Antikens Rom kan vi förstå något av: dess centra – fora – finns kvar som ett sammanhängande ruinlandskap och enstaka antika byggnader stöter man ständigt på i stadsväven, som ruiner eller transformerade till nya användningar.

Renässansens och barockens stadsbyggnadsideal har bidragit med gator och torg. I modern tid har några få storskaliga gaturegleringar tillkommit. Allt kan läsas av. Det är inte i så många andra städer det fortfarande går att orientera sig med hjälp av en 1700-tals karta. Det kan man i Rom med hjälp av Giambattista Nollis plan.

Dagvattnet samlas in i bostadsområdet Hammarby Sjöstad.

I Parc de Bercy, Paris, är tre tidslager avläsbara. Foto Sten Leijonhufvud

Gedänkstätte Berliner Mauer, ett minnesmärke över människoöden vid muren.

PARC BERCY I PARIS

En palimpsest kan också förtydligas. I gestaltningen av Parc Bercy i Paris har tre historiska lager vävts samman. Det äldsta är 16- och 1700-talens malmgårdar som kvarlämnat träd, vilka bevarats med omsorg. Det andra är 1800-talets vinlagring som lämnat spår och gränder ner till Seine och lagerhus. Däröver finns ett nytt, samtida, nät av gångvägar. De tre lagren är ett tema i gestaltningen av parken.

Ett landskap kan också iscensätta en påhittad historia som inte har någon relation till platsen. Den engelska landskapsparken med gotiska ruiner, palladianska broar, arkadiska vyer, österländska paviljonger, eremiter boningar med mera, kan ses som en bildande sammanfattning av vad som under romantiken uppfattades som kulturarvet. En promenad i den engelska parken är en slags bildningsresa i modell ur ett 1700-talsperspektiv genom Europa och Österlandet, allt inbäddat i ett romantiskt landskap.

LÄRANDE LANDSKAP I BERLIN

Berlin har en dramatisk närtidshistoria. Ett motiv i gestaltningen av det offentliga rummet är minnet av den delade staden med muren, 156 kilometer lång, som isolerade Västberlin som en ö under 28 år och alla mänskliga tragedier och triumfer i samband med rymningar från öst till väst. Mellan 1961 och 1989 dog minst 136 personer vid muren och nästan lika många skadades, drygt 5 000 rymningar lyckades.

Efter Sovjetunionens fall föll också muren. I november 1989 började den omedelbart att demoleras. Från Berlins Nationalmuseum menade de att minnet av muren och dess konsekvenser måste förvaltas på något sätt. De argumenterade för att det framför allt är de människoöden som är förknippade med muren som vi inte får glömma.

GEDÄNKSTÄTTE BERLINER MAUER

I området längs Bernauer Strasse genomfördes särskilt många rymningar, både ödesdigra och framgångsrika. Här anlades en långsträckt park i det som var ”dödszonen” mellan dubbla murar, med stridsvagns-

hinder, rörelselarm, mineringar, vakthundar, beväpnade vakter, strålkastare med mera, allt i syfte att göra rymningarna omöjliga.

I parken, Gedänkstätte Berliner Mauer, finns installationer med fakta om människorna som dödades eller fängslades och de som tog sig genom, under eller över de försåtliga hindren. En bit av betongmuren finns kvar, men till större delen har den markerats med vertikala armeringsjärn, som om betongen de armerade pulveriserats och muren blivit genomtränglig. ”Dödszonen” löper nu som ett grönt band längs Bernauer Strasse.

MINNESMÄRKEN

Till den historia som inte får glömmas hör krigstidens terror riktad mot olika grupper i samhället, varibland Berlins judiska befolkning är en. Det hanteras i det offentliga rummet i olika skalor: från minnesmärken som Förintelsemonumentet av Peter Eisenman, vilket gestaltar omänsklig, storskalig, rationalitet på en yta stor som ett kvarter; via den mänskliga skalan som Karl Biedermanns skulptur Det övergivna rummet, lämnat i en hast, som finns i parken Koppenplatz och minner om Kristallnatten – novemberpogromen; till den mycket lilla skalan i de gatstensstora snubbelstenarna konstnären Gunter Demnig placerat i gatorna utanför terroroffrens sista bostäder i frihet.

Förintelsemonumentet i Berlin av Peter Eisenman.

Naturens revansch i Natur-Park Schöneberger Südgelände, Berlin.

Topographie des Terrors. Terrorns geografiska centrum. Platsen som inte kan förskönas.

Järnvägsviadukt i Park am Gleisdreieck.

TOPOGRAPHIE DES TERRORS

Vi vill minnas offren, men vi får inte glömma förövarna. Söder om Prinz-Albrecht-Strasse och väster om Wilhelmstrasse, hade Goebbels propagandatidning sin redaktion och Himmlers Gestapo sitt huvudkontor med Heydrichs SS huserande i grannhuset. Efter kriget revs det lilla som fanns kvar av byggnaderna och området användes för att dumpa byggmaterial och köra Trabant utan körkort. På den platsen bestämde man sig för att sammanföra historia och geografi i utställningen och arkivet Topographie des Terrors.

Detta terrorns geografiska centrum kan inte förskönas. Därför har det lämnats i den fulhet som blev resultatet av efterkrigstidens 40-åriga önskan att glömma allt. Det är en del av historien. Runt den nya utställningsbyggnaden är marken täckt av stenskravel. Bilbanan är lämnad att växa igen. I arkivet finns det som hänt just här under krigsåren dokumenterat och bevarat så att det inte ska glömmas eller förnekas att det faktiskt hänt.

NATURENS REVANSCH

När Västberlin isolerades ströps järnvägstrafiken dit och rangerbangårdarna kom att stå oanvända och övergivna. Naturen tog gradvis över. Några gamla rangerbangårdar omvandlades till parker, som Natur-Park Schöneberger Südgelände och Park am Gleisdreieck och då togs naturens revansch på den industriella epokens rovdrift på naturtillgångar till motiv.

Växtligheten får av egen kraft bryta ner industrisamhällets mest utsträckta och därigenom ojämförligt största maskin: järnvägen, för att i stället erbjuda eko-tjänster. Samtidigt börjar vi se just järnvägen som det bidrag från den industriella revolutionen som har potential att bidra till att bromsa transportsektorns miljöbelastning. Oavsett om eftertankarna är upplyftande eller dystra, så är de parkernas förtjänst.

ETT STILLSAMT MANIFEST

Det gestaltade landskapet har unika möjligheter att förmedla insikter om naturens storhet och skörhet; om mänsklig klokskap och dårskap; till och med om svärfångade begrepp som 'liv' och 'tid'. Stora övergripande frågor kan väckas till liv i det unika, platsbundna och medvetet gestaltade. Konkreta frågor kan också besvaras med att detta har hänt och så funkar det.

Natur och historia är inte de enda dimensioner som kan vidga vårt medvetande: det urbana landskapet som innesluter det offentliga rummet, är också en spelplan för det samtida samhällslivet. För oss att leva och tolka.

Landskapet har styrkan i att tala genom alla våra sinnen. Det lärande landskapets förmåga kan gott mäta sig med textens. Den intuitiva förståelsen av natur, historia och samhällsliv genom landskapets förmedling kan uttryckas i poetisk form som på nytt kan tolkas, men också omformas till en diskursiv förståelse, så att den kan kommuniceras och diskuteras gemensamt. Det är det senare som är min ambition här. Hur kan landskapet vara didaktiskt? •